LINGVISTIK TADQIQOTLARDA KIYIM-KECHAKNI ANGLATUVCHI LEKSIKANING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Aytmuratova Eleonora Baxıtovna
Nukus shahar 22-sonli umumta’lim maktabi
O‘zbek (Davlat) tili o‘qituvchisi.
QDU O‘zbek tilshunosligi kafedrasi mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqola kiyim-kechakni ifodalovchi so‘z boyligining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqot ushbu lug‘at tarkibining madaniy-tarixiy, ma’noviy va ijtimoiy jihatlarini, shuningdek, uning jinsiy va ijtimoiy belgilanishini qamrab oladi.
Kalit so‘zlar: Lingvistika, leksika, til, kiyim-kechak, semantika, madaniyat, libos, milliy madaniyat.

Аннотация: Статья посвящена изучению особенностей лексики, выражающей одежду. Исследование охватывает культурно-исторические, духовные и социальные аспекты содержания данного словаря, а также его половое и социальное определение.
Ключевые слова: Лингвистика, лексика, язык, одежда, семантика, культура, одежда, национальная культура.

Abstract: The article is devoted to the study of the specific features of the vocabulary representing clothing. The study covers the cultural, historical, spiritual, and social aspects of the composition of this dictionary, as well as its gender and social determination.
Keywords: Linguistics, lexicon, language, clothing, semantics, culture, costume, national culture.

Lingvistika turli davrlar tillarini o‘rganuvchi fandir. Uning predmeti tabiiy hodisa sifatidagi inson tilining o‘zi bo‘lsa, obyekti esa tilning tuzilishi, rivojlanishi va amal qilish qonuniyatlaridir. Lingvistika tilni muloqotning asosiy vositasi sifatida tadqiq etadi. Tilshunosning vazifasi nafaqat tilni o‘rganish, balki uning tuzilishini tushuntirish, talaffuz, grammatika va alifbo kabi elementlarning ahamiyatini aniqlash, shuningdek, ularning jamiyat va til egalariga ta’sirini ochib berishdan iboratdir.

V. fon Gumboldtning nazariy fikri juda muvaffaqiyatli istisno hisoblanadi. U tilni tushunishga asoslangan umumiy yutuqlar sharoitida quyidagi g‘oyani bayon etgan: “Til faoliyat mahsuli (Ergon) va ayni paytda faoliyatning o‘zi (Energeia) hisoblanadi. Shu sababli, uning haqiqiy ta’rifi faqat genetik bo‘lishi mumkin”[В. фон Гумбольдт, 1984; 68].

XIX asrda tilshunoslik tabiiy tillarning turli jihatlarini o‘rganish orqali til mohiyatini tadqiq etishga salmoqli hissa qo‘shdi. Ferdinand de Sossyurning ishlari bu sohada muhim bosqich bo‘ldi. U belgi tizimlarining asosiy xususiyatlarini ta’riflab berdi va semiotika — belgilar va ramzlar haqidagi fanning metodologik asoslarini yaratdi.

Til hodisasiga ilk bor F. de Sossyur tomonidan yondashildi. U til va nutq qarama-qarshiligining qiymatlarini ajratib, lisoniy obyektivlikning to‘rt tarkibiy qismini ochib berdi:

a) barcha mavjud tillarni tasvirlash va tarixiy o‘rganish, bu esa barcha til oilalarining tarixini tuzishga va imkon qadar ularning bobo tillarini qayta tiklashga olib keladi;

b) barcha tillarda doimiy va universal amal qiluvchi omillarni aniqlash hamda ushbu tillar tarixidagi alohida hodisalarni tushuntirish mumkin bo‘lgan umumiy qonuniyatlarni belgilash;

v) o‘z chegaralari va predmetini aniqlash[Ф. де Соссюр, 1999; 178].

Tilshunoslik etnografiya, qadimgi davrlar tarixi va antropologiya kabi boshqa fanlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bunda til ma’lumot manbai sifatida o‘rganiladi. Biroq uning o‘ziga xosligi shundaki, o‘rganish obyekti tilning o‘zi hisoblanadi. Ko‘pincha qadimiy va murakkab matnlar bilan ishlaydigan filolog va tarixchilardan farqli o‘laroq, tilshunoslik tilni alohida shaxslar

va jamiyatlar uchun muhim hodisa sifatida tadqiq etadi. Ushbu nuqtai nazardan, nutqiy faoliyat insonlar hayotida va ularning o‘zaro munosabatlarida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Biz so‘z deb ataydigan tilning manbai asosiy "tugun" hisoblanib, boshqa barcha birliklar u bilan turli yo‘llar orqali bog‘langan. V. fon Gumboldt bu haqda yanada tushunarli fikr yuritadi: "Tushunchani fikrlar olamida mustaqil birlikka aylantira oladigan so‘z, unga o‘zidan ko‘p narsa qo‘shadi va so‘z tufayli aniqlik kasb etgan g‘oya bir vaqtning o‘zida ma’lum chegaralarga kiritiladi"[В. фон Гумбольдт, 1984; 71]. Biroq, bu jarayon tilda emas, balki aniq tushunarli tillarda (fikrlarda) yuz beradi. "Leksik tizimning o‘ziga xos xususiyati uning ko‘p qirraliligidir": so‘z boshqa ko‘plab leksemalar bilan turli xil aloqalar orqali bog‘langan[Норман, 2004; 92]. Masalan, ko‘ylak so‘zi. Bu so‘zlar bir nechta ma’nolarga ega: "Tananing yuqori qismiga kiyiladigan yoki ichki kiyim sifatida ishlatiladigan yengil matodan tikilgan kiyim”[Ожегов, Шведова, 2010; 39]. “So‘zning ma’nosini aniqlash uchun u ifodalayotgan voqelik hodisasini yoki narsani (keng ma’noda) ko‘rsatishning o‘zi yetarli emas. Buning uchun ushbu ma’noning boshqa ma’nolar bilan qanday bog‘liqligini aniqlash zarur"[Шмелёв, 1973; 137].

Kiyim-kechak lug‘ati til tizimining muhim qismi bo‘lib, jamiyatning madaniy merosi, tarixiy jarayonlari va ijtimoiy me’yorlarini aks ettiradi. U kundalik kiyimlarning asosiy atamalarini hamda moda, milliy liboslar yoki kasbiy kiyimlarning elementlarini tavsiflashga xizmat qiluvchi maxsus atamalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu lug‘atni o‘rganish til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqani chuqurroq anglash imkonini beradi.

"Odamzod o‘z hayotining dastlabki kunlaridayoq tanani sovuqdan himoya qilish va yashash uchun tinimsiz kurashda yordam berish uchun birinchi qoplamni yaratdi. Himoyachi va yordamchi - ibtidoiy kiyim-kechak inson uchun ana shunday edi. Odamlar bilan birga mavjud bo‘lib va o‘zgarib borar ekan, moddiy madaniyatning barcha predmetlari ichida eng yaqini bo‘lgan kiyim-kechak ko‘plab funksiyalarni bajara boshladi: bevosita va bilvosita, nozikroq intim, faqat sezilar-sezilmas kayfiyatni yaratishga qodir"[Мерцалова, 1993; 428]. Jamiyat taraqqiyoti bilan kiyim doimo o‘zgarib turishiga qaramay, kiyimning ayrim detallari, bichimi va taqinchoqlarida ko‘pincha juda qadimiy elementlar saqlanib qolgan bo‘lib, ularning aniqlanganligi xalqning etnogenezi yoki u yoki bu etnografik guruhning kelib chiqishi masalasini hal qilishda katta ilmiy qiziqish uyg‘otadi.

Kiyim-kechak bilan bog‘liq leksika tilning muhim qismi bo‘lib, jamiyatning madaniy-tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy me’yorlar va iqtisodiy voqeliklarni aks ettiradi. Kiyim-kechaklarni ifodalovchi terminlar materiallar, texnologiyalar, moda va boshqa madaniyatlarning ta’siri haqida ma’lumot beradi. Maqolada ushbu leksikaning asosiy xususiyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kiyim-kechakni anglatuvchi so‘zlar milliy an’analar bilan chambarchas bog‘liqdir. Misol uchun, "sarafan", "chopon" yoki "kimono" kabi atamalar etnografiya bilan aloqasini saqlab qolgan holda milliy kiyim unsurlarini ifodalaydi. "Palto" (fransuzcha paletot) va "pidjak" (inglizcha pea jacket) singari o‘zlashma so‘zlar esa tillararo aloqalar va globallashuv jarayonidan darak beradi.

Kiyim-kechak lug‘ati ko‘pincha asosiy va maxsus atamalarga ajratiladi. "Kofta" yoki "ko‘ylak" kabi asosiy atamalar kiyimning umumiy qismlarini ifodalaydi, "autfit" yoki "oversayz" kabi maxsus atamalar esa moda ta’sirida yuzaga keladi. Ma’no o‘zgarishlari kiyimning vazifasidagi o‘zgarishlarni ham aks ettiradi (masalan, "plash" yomg‘irdan himoya vositasi sifatida).

Shuni ta’kidlash joizki, umuman olganda, kiyim-kechaklar ichki kiyimlar, ko‘ylaklar, poyabzallar, bosh kiyimlar, taqinchoqlar va boshqa turli xil mahsulotlardan tashkil topgan bo‘lib, ular o‘z navbatida ayollar va erkaklar kiyimlariga bo‘linadi. Shuningdek, kiyim-kechak atamalari ko‘pincha ijtimoiy o‘zlikni ifodalaydi. Masalan, "oq xalat" yoki "smoking" so‘zlari odatda muayyan ijtimoiy qatlamlar bilan bog‘lanadi, "chulki" yoki "galstuk" kabi so‘zlarda esa jinsiy belgi namoyon bo‘ladi.

Asosan, o‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi ayollar kiyimini ifodalovchi atamalar rangni, turini, materialini, tikish usullarini va an’analarning aks etishini ko‘rsatadi.

Mashhur tadqiqotchi O.A. Suxareva o‘zining "An’anaviy tunikasimon O‘rta Osiyo kiyimlarining bichimlarini ularning tarixi va taraqqiyoti nuqtai nazaridan tahlil qilish tajribasi" nomli ocherkida ko‘ylakni shunday tasvirlaydi: "O‘rta Osiyo xalqlarining kiyimlari asosida tunikasimon bichim yotadi. Uning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilovchi an’analar yagona madaniyat doirasida shakllangan. Ehtimol, qachonlardir O‘rta Osiyo aholisining kelib chiqishi turlicha bo‘lgan qatlamlarining kiyimlarida sezilarli farqlar mavjud bo‘lgan, biroq asrlar davomida bu farqlar silliqlashib, yaxlit bir butunlikni tashkil etishga ulgurgan"[7].

An’anaviy kiyim bichimi o‘zining arxaikligi bilan ajralib turardi. Biroq, bu bichimlar mato kiyimlar tarixining eng boshlanish davrlariga tegishli emas edi. Ular tana atrofiga o‘raladigan mato bo‘laklaridan iborat bo‘lgan. Qadimgi yunonlar shunday kiyinishgan, bu kiyimga yapon kimonosi yaqin, shuningdek, dxoti va sari - hind milliy kiyimining tarkibiy qismlari ham shunday. Bular juda rivojlangan tikilgan kiyim shakllari bilan uyg‘unlashib, qadimiy davrlarning qoldiqlari hisoblanadi[8].

Kiyim-kechakni anglatuvchi so‘zlar tizimi til va jamiyatning madaniy, ijtimoiy va tarixiy xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ko‘p qatlamli lingvistik qatlamni tashkil etadi. Uni o‘rganish orqali tilning rivojlanishi va ijtimoiy qadriyatlarning o‘zgarishini yanada chuqurroq tushunish mumkin.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, kiyim-kechak lug‘ati tilning boy qatlami bo‘lib, u tarix, madaniyat va ijtimoiy me’yorlar bilan chambarchas bog‘liq. U jamiyat rivojlanishining ichki jarayonlarini hamda tashqi madaniy omillarning ta’sirini o‘zida aks ettiradi. Bu sohani o‘rganish nafaqat tilni chuqurroq anglashga, balki inson va umuman jamiyatning o‘ziga xosligini shakllantirishda kiyimning ahamiyatini tushunishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. В. фон Гумбольдт Избранные труды по языкознанию. Издательство «Прогресс», 1984г – 397с.
2. Мерцалова М.Н. Костюм разных времён и народов том I АО «Академия моды» Москва 1993 – 542 с.
3. Норман, Б.Ю. Теория языка. Вводный курс: учеб пособие /Б.Ю. Норман. М., Флинта: Наука, 2004, - 296с.
4. Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка Москва 2010 - 314 с.
5. Сухарева О. А. История Среднеазиатского костюма Изд-во «Наука» Москва 1982 – 141с.
6. Ф. де Соссюр Курс общей лингвистики. Екатеринбург Изд-во Уральского Университета 1999 -512с.
7. Шмелёв Д. И. Из-во «Наука» М.,1973 – 278 с.

[7] О. А. Сухарева История Среднеазиатского костюма Изд-во «Наука» Москва 1982 – 141с.
[8] О. А. Сухарева История Среднеазиатского костюма Изд-во «Наука» Москва 1982 – 141с.